

UO'K: 101.1

IJTIMOY VA HUQUQIY TARBIYA UYG'UNLASHUVINING IJTIMOY-FALSAFIY NAZARIYALARI TAHLILI**АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ И ФИЛОСОФСКИХ ТЕОРИЙ ГАРМОНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО И ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ****ANALYSIS OF THE SOCIAL AND PHILOSOPHICAL THEORIES OF HARMONIZING SOCIAL AND LEGAL EDUCATION**

Ergasheva Zilola Abduxakimovna
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda ijtimoiy va huquqiy tarbiyani uyg'unlashtirishning ilmiy-metodologik asoslari, Yangi O'zbekistonda ijtimoiy va huquqiy tarbiya uyg'unlashuvining ijtimoiy-falsafiy zarurati, O'zbekiston taraqqiyotida ijtimoiy va huquqiy tarbiya ijtimoiy zaruratining istiqbollari o'rganilgan. Shuningdek, ijtimoiy va huquqiy tarbiya uyg'unlashuvining ijtimoiy-falsafiy nazariyalari tahlil qilingan.

Аннотация

В статье рассматриваются научно-методологические основы гармонизации социального и правового воспитания в Узбекистане, социально-философская необходимость интеграции социального и правового воспитания в Новом Узбекистане, а также перспективы социального и правового воспитания как социальной необходимости в развитии Узбекистана. Кроме того, анализируются социальные и философские теории, связанные с гармонизацией социального и правового воспитания.

Abstract

The article examines the scientific and methodological foundations for harmonizing social and legal education in Uzbekistan, the social and philosophical necessity of integrating social and legal education in the New Uzbekistan, and the prospects of social and legal education as a social necessity in the development of Uzbekistan. Additionally, it analyzes the social and philosophical theories related to the harmonization of social and legal education.

Kalit so'zlar: tarbiya, ijtimoiy va huquqiy tarbiya, dinamika, uyg'unlashtirish, ijtimoiy davlat, tizimli-funksional tahlil, nazariy-metodologik asos, taraqqiyot, huquqiy ta'lim, ijtimoiy qadriyat, madaniyat konteksti.

Ключевые слова: воспитание, социальное и правовое воспитание, динамика, гармонизация, социальное государство, системно-функциональный анализ, теоретико-методологическая основа, развитие, правовое образование, социальные ценности, культурный контекст.

Key words: education, social and legal education, dynamics, harmonization, social state, systemic-functional analysis, theoretical-methodological basis, development, legal education, social values, cultural context.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy institutlarning bir butun tizimi mavjud. Ijtimoiy institut jamiyat a'zolarining ijtimoiy resurslardan foydalanish jarayonida vujudga kelgan u yoki bu ehtiyojlarini (iqtisodiy, siyosiy, madaniy, diniy va boshqa) qondirish uchun birgalikdagi faoliyatlarining tarixan shakllangan shaklidir. Tarbiya ijtimoiy institut sifatida jamiyat a'zolarining ijtimoiylashuvini amalga oshirish, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini targ'ib etish, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish umuman olganda jamiyatning faol a'zolari uyetichtirish uchun paydo bo'lgan. Tarbiya ijtimoiy institut sifatida muayyan jamiyatning muayyan rivojlanish bosqichida paydo bo'ladigan fenomen hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jamiyatda fuqarolarning ijtimoiy va huquqiy tarbiyasini shakllantirish masalalari nafaqat huquqshunoslar, balki sotsiologlar, tarixchilar, faylasuflar, siyosatshunoslarda ham katta qiziqish uyg'otmoqda. Olimlar tomonidan ilgari surilayotgan huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini shakllantirish konsepsiyalarida fuqarolar ijtimoiy-huquqiy savodxonligini oshirish masalasiga

ILMIY AXBOROT

alohida e'tibor qaratilgan, ushbu yo'nalishdagi zamonaviy tendensiyalar tahlil etilgan. Huquqiy davlat, huquqiy savodxonlik va qadriyat tushunchasi, uning o'ziga xos xususiyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi omillar, bu borada mavjud muammolar tahlili S.S.Alekseyev, V.G.Afanasyev, A.M.Vasilyev, T.V.Kuxaruk, D.A.Kerimov, X.Kyots, V.Knapp, N.I.Matuzov, N.Nenovski, M.N.Marchenko, A.F.Cherdansev va boshqalar tomonidan o'rganilgan bo'lsa, A.P.Semitko, YE.A.Lukasheva, V.V.Lazareva, K.Dobbler, S.Glushkova, A.Golovastikova, L.Grudsina, YE.Lukasheva, R.Myullerson, A.Sungurov, E.Y.Batalov, V.P.Vasilyev, K.S.Gadjiyev, I.N.Gomerov, Y.V.Irxin, Y.S.Pivovarov, V.A.Shegorsov, E.L.Omelchenko, O.I.Karpuxina, Y.R.Vishnevskiylar inson huquqlari, huquqiy va ijtimoiy madaniyat shakllanishining falsafiy, axloqiy, antropologik tamoyillariga oid ayrim jihatlarini tadqiq etganlar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Barkamol avlod tarbiyasi erkin va demokratik jamiyat taraqqiyoti uchun naqadar dolzarblik kasb etishini mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev shunday ifodalaydi: "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan".

Kishi tug'ilgan kundan boshlab ijtimoiy mavjudot bo'lib qoladi. Uning xarakteri, xulq-atvori, shaxsi barcha ijtimoiy omillar yig'indisi, ya'ni tevarak-atrofdagi odamlarning unga munosabati, namuna ko'rsatishlari, mafkuralari, o'z faoliyatida hosil qilgan tajribasi ta'sirida shakllanadi. Albatta, ijtimoiy omillar inson shaxsining har tomonlama shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Pedagog bolaning muayyan rivojlanish davridagi xususiyatlari, xarakteri va fe'l-atvorini belgilovchi omillarning hammasining birgalikda ta'sir ko'rsatishini bilishi lozim.

O'sib kelayotgan avlodning tarbiyasi va ijtimoiy jarayonlarga moslashuvida bilim, unga munosabat masalasi doimiy muammo hisoblanadi. Bu muammo zamonaviy sharoitda yanada keskin ko'rinish kasb etmoqda. So'nggi yillar davomida pedagogika va boshqa fanlarda ijtimoiylashuv va tarbiya tushunchalarining o'zaro munosabati keng muhokama qilib kelinmoqda. Davlat mafkurasining o'zgarishi sababli bu muammoga alohida e'tibor qaratish lozim. Shu bilan birga birinchi guruh olimlari tarbiyani ijtimoiylashuv bilan almashtirishga harakat qilishmoqda. Ikkinchi guruh olimlari tarbiyani bola ijtimoiylashuvining bir qismi sifatida o'rganishadi. Uchinchi guruh olimlari esa ijtimoiylashuv deganda, fuqaroviy va axloqiy tarbiyani tushunishadi. To'rtinchi guruh olimlari shaxs ijtimoiylashuvi tarbiyaning asosiy maqsadi deb hisoblashadi. Biroq tarbiya bola ijtimoiylashuvining asosiy omillaridan biri ekanligini hamma tan oladi. Tarbiyaning asosida ijtimoiy harakat bo'lishi, uni ijtimoiylashuvdan farqlaydi.

Ijtimoiylashuv tushunchasini fanga kiritgan Maks Veberg uning muammolarini yyechishga qaratilgan harakat, inson xulq-atvorining taxminiy variantlarini subyektiv anglash sifatida ta'riflagan.

Umuman olganda, ijtimoiylashuv uzluksiz jarayondir, ya'ni inson doimo jamiyat bilan munosabatda bo'ladi. Tarbiya esa diskret (uzlukli) jarayondir. Chunki u muayyan tashkilotlarda amalga oshirilib, zamon va makonda cheklangan bo'ladi. Tarbiya pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biridir. Shunga qaramay, tarbiyaning umume'tirof etilgan ta'rifi mavjud emas. Bunga uning ko'p ma'noliligini sabab qilib ko'rsatsak bo'ladi. Tarbiyani ijtimoiy hodisa, faoliyat, jarayon, qadriyat, tizim, ta'sir, o'zaro munosabat sifatida ko'rib chiqsak bo'ladi. Bu tushunchalarning hech qaysisi tarbiya mazmunini alohida olgan holatda to'liq ochib bera olmaydi.

Aslida tarbiya o'zi nima? Ilmiy jihatdan qanday ta'riflanadi? Mazkur savolga quyidagicha javob berish mumkin:

"Tarbiya" so'zi esa arabcha so'zdan olingan bo'lib, "parvarish qilmoq", "ta'lim bermoq", "o'rganish", "odob o'rgatish", "mehribonlik ko'rsatish", "himoya qilish" singari ma'nolarni anglatadi. Jamiyatimizda tarbiya har doim ham muhim masala bo'lib kelgan hamda shaxsning jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Pedagogika – tarbiya haqidagi fandır. Bu ta'rif pedagogikaga ko'p asrlar oldin berilgan bo'lib, ma'lum ma'noda an'anaviy ta'rif deyish mumkin. Afsuski, mazkur ta'rif bugungi kun talabiga

to'liq javob bera olmaydi. Sababi, qator hollarda chalkashlikka olib keladi, fanning ta'sir doirasini toraytiradi. Gap shundaki, pedagogika fanida «tarbiya» atamasining o'zi turlicha izohlanadi:

- «1) keng ijtimoiy – insonga uni o'rab turgan ijtimoiy muhit ta'siri;
- 2) keng pedagogik – o'quv tarbiya jarayonini butunlay qamrab oladigan maqsadli faoliyat;
- 3) tor pedagogik – tarbiya deganda maxsus tarbiyaviy ishlar tushuniladi;
- 4) birmuncha torroq – tarbiyaviy kuch yo'naltirilgan maydoncha, masalan, vatanparvarlikni

tarbiyalash (axloqiy tarbiya), badiiy tasavvurlarni shakllantirish (nafosat tarbiyasi) tushuniladi.

A.V.Mudrik quyidagi ta'rifni ilgari suradi: Tarbiya – insonning jamiyatga ko'nikishiga ko'maklashuvchi va bu ko'nikish sodir etiladigan guruh va tashkilotlarning xususiyatlariga mos keluvchi sharoitlar yaratuvchi insonning ongli rivojlanishi. Bu ta'rifni ham to'liq va butunlay to'g'ri deb bo'lmaydi. Unda muallifning nuqtai nazari o'z aksini topgan.

Tarbiya xususida taniqli o'zbek adibi Abdulla Avloniyning “Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot – yo falokat, yo saodat – yo razolat masalasidir” – deb aytgan fikrlari barcha millat vakillarining tarbiyasiga mos keluvchi haqiqatdir. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xususiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy va davlat ishidir.

Tarbiya ijtimoiy institut sifatida ijtimoiy hayotda muayyan vazifalarga ega:

➤ Jamiyat a'zolarida bir maqsad sari qaratilgan dunyoqarashni shakllantirish va ular tomonidan tarbiya jarayonida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan bir qator ehtiyojlarning qondirilishi uchun sharoitlar yaratish.

➤ Jamiyatda faoliyat yuritish va uni rivojlantirishga qodir bo'lgan kadrlarni tayyorlash.

➤ Ijtimoiy hayot barqarorligi madaniyatini avlodlarga meros qoldirish orqali ta'minlash.

➤ O'zgaruvchan ijtimoiy holatlarga jamiyat a'zolarini moslashishini ta'minlash.

➤ Jamiyat a'zolarining intilishlari, maqsadlarining birlashishini va ijtimoiy, kasbiy, etnokonfessial guruhlar manfaatlarining uyg'unlashuvini ta'minlash.

Ijtimoiy pedagogning bu yo'nalishlarga bog'liq asosiy faoliyati zamonaviy tarbiya tamoyillari asosida quriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqida takidlaganidek, «Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta'limtarbiya bo'yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur».

Faqat tarbiya orqali insondagi rivojlanish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish mumkin. Tarbiya jarayonida aniq maqsad va reja asosida shaxsga ta'sir etiladi. Buning natijasi o'laroq, muhitdagi voqealarning to'g'ri ijobiy ta'sirini amalga oshirish imkoni yaratiladi. Bolada muhit berolmagan narsalar tarbiya orqali hosil qilinadi, hatto tarbiya tufayli shaxsda tug'ma kamchiliklarni ham o'zgartirib, shaxsni kamolga yetkazish darajasiga olib chiqish mumkin. Bundan tashqari, muhitning salbiy ta'siri tufayli tarbiyasi izdan chiqqanlarni ham qayta tarbiyalaydi. Rivojlanish shaxs faoliyatidan tashqarida bo'lmaydi. Shu sababli ham odam faoliyati uning rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat xoh o'yin, mehnat, o'qish, sport, ijtimoiy harakat, o'zaro munosabat va boshqalar bo'lsin, shaxsning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shaxs ulg'aya borgan sari uning faoliyati ham mazmunan, ham shaklan o'zgarib boradi, turli yosh davrlarida esa faoliyat turlari ham muhit holatiga qarab o'zgarib boradi. Shuning uchun bola hayotida o'yin, o'quvchi hayotida o'qish, kattalar hayotida mehnat faoliyatlari katta ahamiyatga egadir.

Ijtimoiy tarbiya – butun jamiyat, xalq, millat, tabaqaga ko'rsatilgan maqsadga muvofiq tarbiyaviy ta'sir. Ijtimoiy tarbiya yordamida fuqarolarning xulq-atvori, xatti-harakati yagona maqsad tomon yo'naltiriladi. Xuddi shuning uchun ham ijtimoiy tarbiya – tarbiyaviy ta'sirning yagona dastur asosida amalga oshiriladigan ongli qismdir. Ijtimoiy tarbiya tizimining samaradorligini oshirish ushbu jarayon tashkilotchilari va targ'ibotchilari, eng avvalo, uning maqsadi va vazifalari, ustuvor yo'nalishlari va sohalari omillari va vositalari, uslublari va usullari haqida tiniq tasavvurga ega bo'lishga bog'liq. Chunonchi, mamlakatimizda yangi jamiyat qurilayotgan hozirgi sharoitda ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi insonparvar demokratik jamiyat, huquqiy davlat, yagona umummilliy g'oya atrofida fuqarolarni birlashtirishdan iborat. Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifasi jismoniy

ILMIY AXBOROT

baquvvat, madaniy-ma'naviy yetuk, ruhan tetik, mustaqil fikrlash, ishlash va yashash qobiliyatiga ega bo'lgan, zamonasining ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga mos kasbkor mahoratini o'zida mujassamlashtirgan barkamol insonni shakllantirishdan iboratdir. Barkamol inson shaxsini qaror toptirish borasidagi tarbiyaviy ishlar 5 asosiy: aqliy, axloqiy, mehnat, estetik va jismoniy yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

O'quvchilarning rivojlanishida o'quv jarayonlarining ahamiyati va ta'siri beqiyos kattadir. Bilimlarni o'zlashtirish ularning tafakkurini o'stiradi, ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy vositasi bo'lib qoladi. Bu jarayonda ularda ijtimoiy xulq normalari shakllanib boradi. Shaxs qaysi yoshda bo'lishidan qat'iy nazar, uning rivojlanishida mehnat faoliyatining ahamiyati nihoyatda kattadir.

XULOSA

Ijtimoiy tarbiya ta'sirchanligini oshirishda turli uslublar (tushuntirish, ishontirish, majburqilish) va usullar (alohida, jamoaviy, ommaviy)dan oqilona foydalanish zarur.

Ijtimoiy tarbiya tizimida eng asosiy o'rinni umumiyta'lim maktablari egallaydi, chunki, endigina oila va uning yalovbardorlari bo'lmish ota-ona, bobo, momolarning individual tarbiyasi ta'sirida bo'lgan yosh nihol, umumiy ta'lim maktablarining rejalashtirilgan tarbiyaviy, ya'ni mafkuraviy ta'sir doirasiga kiradi. O'sha kundan e'tiboran, murg'ak qalb faoliyatini jamiyat, millat manfaati tomon burish uchun dastlabki qadam tashlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби" мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқи. 15.06.2017. <https://president.uz/uz/lists/view/649>
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2016. – Б. 13.
3. Djanpeisova G.E., Davlatova R.H., Haydarova Sh.N. Bolalarning ijtimoiy moslashuvi. Darslik. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – B. 6-7. (206 b.)
4. Falsafiy qomusiy lug'at. – Toshkent: „O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti“, 2004.
5. Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.
6. Боймуродов Н. Амалий психология. – Т.: «Янги аср авлоди», 2008. – Б. 266.
7. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М.: Просвещение, 2005. – С. 17.